

De prijs van meerstemmigheid

Drie weken. Drie weken lag mijn tekst al klaar. Ik voegde elke dag weliswaar nog iets toe: nog een schending van de mensenrechten, nog een oorlogsmisdaad, zo snel verergerde de situatie. Maar het gros van de tekst was af. Toch durfde ik hem niet in te sturen.

Ik was bang voor de reacties. Het is precies om die reden – het teveel aan haatreacties – dat ik mezelf jaren geleden had beloofd om geen columns meer te schrijven. De prijs die ik ervoor betaalde was te hoog geworden, de impact op mijn mentale en fysieke gezondheid te groot. Die stilte was een vorm van zelfzorg, en ‘caring for myself is not self-indulgence’, verhelderde Audre Lorde, ‘it is self-preservation, and that is an act of political warfare.’

Maar die dagen galmde, terwijl de beelden uit Gaza met de dag erger werden, ook die andere onsterfelijke frase van Audre Lorde door mijn hoofd: ‘Your silence will not protect you’. Na drie weken, op maandag 13 november 2023, brak ik de belofte met mezelf en zond mijn tekst in.

Goedemorgen.

U bent hier omdat u in meerstemmigheid gelooft. Mooi. U bent hier niet om overtuigd te worden van het belang van meerstemmigheid, en zelfs als u dat was, heb ik de taak van overtuigen allang achter mij gelaten.

U bent overtuigd van het belang van meerstemmigheid, maar u zoekt nog naar tools om meerstemmigheid in de praktijk vorm te geven, om er concreet mee aan de slag te gaan. Zo meteen zullen zeven toekomstdenkers enkele pistes voorstellen die u daarbij kunnen helpen. Daar hebben ze lang en hard aan gewerkt, ook hier heb ik weinig te betekenen.

Waar ik het wel over wil hebben, is iets waar naar mijn gevoel nog te weinig bij wordt stilgestaan, en dat is: we zijn het erover eens dat meerstemmigheid oplevert, dat het baat, maar wie betaalt de prijs van die meerstemmigheid?

‘We zoeken een scherpe stem’, met die goedbedoelde bewoordingen word ik vaak uitgenodigd om een artistieke of andere bijdrage te leveren. ‘Iemand die het publiek komt wakker schudden, tegen schenen komt schoppen’.

Zelden wordt daarbij stilgestaan bij wat het vergt om dat te doen: de energie die het vraagt om die ‘scherpe stem’ te vertolken, de kwetsbaarheid die komt kijken bij het innemen van die kritische positie. Die kwetsbaarheid heeft naast een mentale en somatische component – drie weken niet kunnen slapen of eten, bijvoorbeeld – ook een materiële component: ik wist dat ik met mijn tekst [over Gaza](#) een gewaagd, zelfs controversieel standpunt innam – zo heette je uitspreken tegen genocide destijds – en dat dat zich zou vertalen in minder opdrachten en dus minder inkomsten.

‘Dank je voor deze tekst!’ ‘Zo krachtig!’ ‘We hebben meer stemmen als jou nodig’, zo lazen de reacties op de Instagram-post van mijn in *De Standaard* en *Lilithmag* gepubliceerde tekst.

Slechts enkelingen, waaronder de mij dierbare Rachida Lamrabet en Zeynep Kubat, voegden in hun commentaren toe dat ze beseften hoe weinig evident dit was, hoeveel dit van me gevraagd moest hebben, toonden zich bewust van de risico’s die ik hiermee had genomen, ongetwijfeld mede omdat zij die risico’s vanuit hun eigen belichaamde identiteit in hun makerschap zelf hadden ondervonden.

Die belichaamde identiteit maakt dat onze stemmen – volgens het stereotype van de boze bruine of zwarte vrouw – sowieso al gegenderd en geracialiseerd worden als scherp, kwaad, en agressief – nog voor we onze mond hebben geopend of in onze pen zijn gekropen. Telkens wanneer we die ‘scherpe stem’ vertolken, bestendigen we daardoor dat stereotype, waardoor je een vicieuze cirkel krijgt. Ook daar wordt in gesprekken over meerstemmigheid aan voorbijgegaan: de belichaamde identiteit van wie spreekt maakt niet alleen dat het verschaffen van de scherpe, kritische stem hem/haar/hen meer of minder kost, maar ook dat die stem zelf als meer of minder scherp, meer of minder militant wordt ervaren.

Achter de schermen van de ‘onbelichaamde’ scherpe stem gaan asymmetrische, belichaamde machtsverhoudingen schuil: kunnen we die zichtbaar maken. Gesprekken over meerstemmigheid kunnen alleen zinvol zijn als het ook gesprekken zijn over macht.

‘Als ik iets voor je kan betekenen’, voegde Rachida toe in haar bericht.

Wat kan ik voor jou betekenen? Wat ik mis in gesprekken over en praktijken rond meerstemmigheid is precies dat: de rol van solidariteit, het opnemen van een gedeelde verantwoordelijkheid. Wie is er, naast happig om de vruchten van meerstemmigheid te plukken – kijk eens hoe knetterend onze line-up, kijk eens hoe maatschappijkritisch wij zijn als huis – bereid om mee in de klappen te delen? Wie staat klaar om de risico’s mee te dragen die gepaard gaan met uitsteken van je nek? Wie zorgt voor de stemmen die zorgen voor meerstemmigheid?

Meerstemmigheid, en de emotionele, fysieke en mentale arbeid die daarbij komt kijken, wordt nog te vaak begrepen als iets dat we kunnen ‘outsourcen’, uitbesteden naar een individuele kunstenaar of kunstwerker. Iets dat, vaak samen met de bijhorende aansprakelijkheid, wordt doorgeschoven in onderaanneming – zo leer ik uit recente verbouwingen.

Pleiten voor meerstemmigheid zonder bereid te zijn om daarin zelf verantwoordelijkheid en dus ook risico’s op te nemen, komt voor mij in essentie neer op uitbuiting, een vorm van extractivisme.

‘Back her up, speak with her. Stand by her, stand with her’. Zo draagt Sara Ahmed op in *A Killjoy Manifesto*. ‘Back us up’, echo ik hier vandaag. Draag ons. Laat ons elkaar dragen.

Dat dragen, die gedeelde zorg, kan vele vormen aannemen, waaronder in de eerste plaats een actief antidiscriminatiebeleid. Een beleid dat voorbijgaat aan een tokenistisch diversiteitsbeleid, dat radicaal is en in alle lagen van de werking doorademt, en dat zich laat inspireren door grassroots organisaties en bewegingen in het kunstenveld die in antidiscriminatie geworteld zijn, die weten wat het betekent om gepolitiseerd zijn, *that walk the talk*.

Meerstemmigheid begrijpen als een gedeelde verantwoordelijkheid vraagt ook dat we meerstemmigheid niet gebruiken om te bypassen: een genocide-apologist uitnodigen onder het mom van meerstemmigheid, bijvoorbeeld, dreigt het begrip uit te hollen. Bovendien scheert het posities over eenzelfde kam die wezenlijk verschillen – met name stemmen die ‘scherp’ zijn of als dusdanig worden ervaren omdat ze systemisch geweld blootleggen enerzijds, en stemmen die dat geweld voorzetten anderzijds. De vrijheid van meningsuiting is – in tegenstelling tot wat vaak wordt geopperd – niet absoluut, maar een recht waar onze grondwet grenzen aan stelt, met name die van het oproepen tot haat en geweld. *Back us up.*

Het opnemen van een collectieve verantwoordelijkheid rond meerstemmigheid vereist tot slot dat we meerstemmig zijn en blijven wanneer de nood daartoe het hoogst is, wanneer de basiswaarden van mensenrechten en democratie onder druk staan, wanneer censuur ons de mond tracht te snoeren. En daar wringt het schoentje.

De voorbije twee jaar was het – terwijl een live-streamed genocide zich voor het oog van de wereld met medeplichtigheid van onze overheden voltrok – in ons veld vooral eenstemmig: eenstemmig stil.

De schrijvers die zich uitspraken tegen het genocidale geweld dat het Israëliëse regime pleegde, tegen de betrokkenheid van onze regeringen, kon ik op één, misschien twee handen tellen. Ook in andere disciplines bewaarden veel nochtans geëngageerde kunstenaars het stilzwijgen. Het kritische geluid dat ze met gemak uitten over Oekraïne en Iran verstomde. Om maar te zwijgen – *pun intended* – over de kunsthuzen, die hun ontelbare programma’s rond dekolonisatie ten spijt, op het uur van de waarheid kozen voor nietszeggende slogans, zich verschuilden achter ‘neutraliteit’ en ‘complex’.

Sinds enige tijd is het tij gekeerd, is het niet meer gewaagd maar gewenst om je uit te spreken, zoals Egyptisch journalist Omar El Akkad al in 2023 treffend voorspelde met zijn tweet, en nadien gelijkgetitelde boek: *‘One day, when it’s safe, when there’s no personal downside to calling a thing what it is, when it’s too late to hold anyone accountable, everyone will have always been against this’.*

Maar als er iets is dat kunst moet doen, is het wel een waarborg bieden tegen collectieve amnesie, en ik ben de stilte van de voorbije twee jaar niet vergeten, ik weiger dat te doen.

Die stilte stemt tot nadenken.

Tot waar reikt onze meerstemmigheid? Wat zijn de kennelijk ongeschreven, impliciete randvoorwaarden van die meerstemmigheid, de kleine letters onderaan het document? En welk doel dient meerstemmigheid als we die meerstemmigheid opgeven tijdens wat menig mensenrechtenrapport duidt als een van de meest gruwelijke tijdsscharnieren uit de recente geschiedenis?

Kijkend naar de voorbije twee jaar, kan ik alleen maar concluderen dat meerstemmigheid ophoudt waar dekolonisatie niet vraagt om metafoor maar om praxis, waar empathie wacht op daadwerkelijke actie. Dat meerstemmigheid stinkt waar ongemak overheelt in medeplichtigheid: maak ons ongemakkelijk, scherpe stem, wees schokkend, maar wijs ons niet op onze schuld.

Zulke voorwaardelijke meerstemmigheid is de term meerstemmigheid voor mij onwaardig, het is window-dressing, zelfbedrog.

En ik besef dat het niet evident is, anders zou ik niet eerst weken hebben gewacht om mijn tekst in te sturen. Ik ken mensen die hun job zijn verloren en organisaties die stevige financiële schade hebben ondervonden omdat ze zich uitspraken. Maar wat ik wil vragen is dat we eerlijk zijn: tegen elkaar, en in de eerste plaats tegen onszelf. Wat staat er op het spel bij meerstemmigheid, werkelijk op het spel? Beter: wat zijn we bereid om op het spel te zetten?

Enkele maanden geleden was Ta-Nehisi Coates te gast in Leuven naar aanleiding van zijn boek *The Messenger*. In het laatste hoofdstuk van het boek kaart hij de Israëliëse apartheid aan in Palestina, en daarvoor ontving de schrijver bijzonder veel backlash.

Na het gesprek vroeg ik hem of – gelet op de eenstemmige stilte van onze collega's de voorbije twee jaar – moed iets is dat we kunnen verwachten van schrijvers, van kunstenaars.

'Ik zie mezelf niet als een individueel moedig of dapper persoon', begon Coates zijn nederige antwoord. 'I have people around me that demand things of me. I was raised within a *community*', vervolgt hij, 'en die community had een duidelijk doel: de bevrijding van zwarte mensen, en daarmee verbonden, de bevrijding van alle onderdrukte mensen. Tot die community behoren zijn thuis, vrienden en familie, maar ook zijn voorouders en de ongeborenen: 'I am ferociously loyal to that community'. Hij zou schrijvers de vraag stellen: 'what are they being loyal to? What traditions do they represent?'

Waar bent u trouw aan? Welke tradities vertegenwoordigt u?

Misschien is dat iets dat u vandaag kunt meenemen. Zoals je aan het begin van een meditatie of een gebed een intentie kunt stellen, een intentie die werkt als een kompas, een kompas dat we gelet op het politieke klimaat dat we tegemoet gaan, nodig zullen hebben. Waar bent u trouw aan?

Een politiek klimaat dat maakt dat Nederlands-Surinaamse schrijfster Karin Amatmoekrim – net als Dalilla, net als ik – recent besloot om haar column in NRC stop te zetten, omdat ze niet anders kon concluderen dan 'ze haten ons echt'. *Back her up*.

Een klimaat waarin meerstemmigheid belangrijker zal zijn dan ooit, precies omdat de tegenkanting zal toenemen, en we die taak dus niet langer kunnen overlaten aan een handvol uitputbare helden. Welke rol wilt u hierin opnemen? Waar bent u trouw aan? *Back us up*.

Waar bent u trouw aan? En kunt u daar trouw aan blijven?